

УДК 373.2:140.8

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-8>

СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ЯК СКЛАДНИК БАГАТОРІВНЕВОЇ СТРУКТУРИ СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ

Якименко Світлана Іванівна,
кандидат педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри дошкільної та початкової освіти
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
yakymenkosi@ukr.net
orcid.org/0000-0002-6722-6333

У статті автор акцентує увагу на орієнтирах сучасної дошкільної та початкової освіти на особистісний розвиток дитини, формування у неї свідомого, ціннісного ставлення до навколишнього середовища, забезпечення умов для її духовного зростання. Визначено поняття «світосприйняття» як складника багаторівневої структури світогляду особистості. Розглянуто наукові підходи до розуміння зазначеного поняття, що визначає риси дитячого світосприйняття. Розкрито підходи до розуміння зазначеного поняття з точки зору різних наук. Світосприйняття як педагогічна категорія за своєю суттю є інтегративною, оскільки є засобом опису й осмислення особистісних, соціальних, культурно-історичних і власне освітніх феноменів, багаторівневою структурою, що відображає індивідуальне і соціально-типологічне ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу людини у варіативності форм і способів прояву цього відношення.

Зазначено, що світосприйняття як цілісний процес пізнання й осмислення навколишнього світу дитиною включає різноманітні етапи, періоди, напрями та зумовлене психічним станом особистості та характером її життєдіяльності. З'ясовано, що ступінь сприйняття дітьми однакових природних об'єктів чи явищ відповідає їхньому психічному стану, розвитку інтелекту, сформованим моральним і етичним нормам поведінки та діяльності в соціумі, метою якої є взаємодія особистості з навколишнім середовищем. Встановлено, що сприйняття навколишнього середовища як цілісності є важливим, оскільки сприяє усвідомленню дитиною його функціональної структури, яка за своїми законами впорядковує розмаїття явищ чи об'єктів. Визначено поняття «світогляд» та здійснено його ґрунтовний аналіз, оскільки світосприйняття є складником його рівневої структури: емоційно-чуттєвої (світовідчуття), усвідомлено-чуттєвої (світосприйняття), свідомої (світорозуміння), самосвідомої (світогляд як такий). Термін «світогляд» пояснено як систему поглядів на дійсність, яка визначає загальну спрямованість діяльності і поведінки людини та є найвищим синтезом знань, практичного досвіду та емоційних оцінок. З'ясовано, що основи світогляду закладаються практично з моменту народження людини, а засвоєні нею моральні норми, ідеали, принципи, правила поведінки зводяться у цілісну систему, яка дає їй змогу не лише зрозуміти навколишній світ, а й відшукати своє місце в ньому, сформувати своє ставлення до нього та зміст свого життя. Зроблено висновок, що у дітей 5–8 років ще не сформовані фундаментальні основи світогляду, тому метою виховання особистості є формування основ його структурних компонентів, зокрема, світосприйняття.

Ключові слова: світосприйняття, світогляд, менталітет, структура, навколишній світ, освітнє середовище, виховання, цілісність, інтеграція, психічний стан, усвідомлення.

WORLDVIEW AS A COMPONENT OF MULTILEVEL STRUCTURE OF PERSONALITY WORLD PERCEPTION

Yakymenko Svitlana Ivanivna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of Department of Primary Education
V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University
yakymenkosi@ukr.net
orcid.org/0000-0002-6722-6333

In the article the author focuses on the guidelines of modern preschool and primary education on the personal development of the child, the formation of a conscious, valuable attitude to the environment, providing conditions for its spiritual growth. The concept of “worldview” is defined as a component of the multilevel structure of the worldview of the individual. Scientific approaches to understanding this concept, defining the features of children’s worldview are considered. Approaches to understanding this concept from the point of view of various sciences are revealed. World perception as a pedagogical category is essentially integrative,

as it is a means of describing and understanding personal, social, cultural, historical and educational phenomena, a multilevel structure that reflects the individual and socio-typological attitude to the external and internal world of man in the variability of forms and ways of manifestation in this regard.

It is noted that the world perception as a holistic process of cognition and understanding of the world around the child includes various stages, periods, directions and due to the mental state of the individual and the nature of his life. It was found that the degree of children's perception of the same natural objects or phenomena corresponds to their mental state, intellectual development, formed moral and ethical norms of behavior and activities in society, the purpose of which is the interaction of the individual with the environment. It is established that the perception of the environment as a whole is important because it promotes the child's awareness of its functional structure, which according to its laws regulates the diversity of phenomena or objects. The concept of "worldview" is defined and its thorough analysis is carried out, as world perception is a component of its level structure: emotional-sensory (world perception), conscious-sensual (world perception), conscious (worldview), self-conscious (worldview as such). The term "worldview" is explained as a system of views on reality, which determines the general direction of human activity and behavior and is the highest synthesis of knowledge, practical experience and emotional assessments. It is found that the foundations of the worldview are laid almost from the moment of a person's birth, and the moral norms, ideals, principles, rules of behavior mastered by her are reduced to a holistic system that allows her not only to understand the world, but also to find his place in it, her attitude to it and the meaning of her life. It is concluded that children 5–8 years have not yet formed the fundamental foundations of worldview, so the purpose of educating the individual is to form the foundations of its structural components, in particular, worldview.

Key words: *world perception, worldview, mentality, structure, environment, educational environment, upbringing, integrity, integration, mental state, awareness.*

Вступ

Пріоритетними орієнтирами сучасної дошкільної та початкової освіти є особистісний розвиток дитини, формування у неї свідомого, ціннісного ставлення до навколишнього середовища, забезпечення умов для її духовного зростання. У дітей 5–8 років формується базис особистісної культури, яка відповідає загальнолюдським духовним цінностям і закладає основи позитивного світосприйняття особистості. Потребу у формуванні основ світосприйняття дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку актуалізують також гуманістичні координати європейської освіти. Питання становлення основ світосприйняття у дітей 5–8 років в умовах сучасного освітнього середовища має велике значення для педагогіки, метою якої є формування і розвиток у вихованців не лише конкретних знань, а й загального розуміння світу – природи, суспільства і самої людини, що живе в цьому світі.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Вітчизняні та зарубіжні дослідники І. Біла, Г. Бурменська, Л. Виготський, Є. Нефедова, Л. Шелестова, Н. Шишлянникова, Т. Шмельова, Б. Гершунський, І. Дубов, І. Кон, М. Мід, Ж. Піаже, С. Тарасов, В. Шубінська та інші вивчають вікові та соціокультурні особливості світосприйняття. Значний внесок у розробку проблеми світоглядного становлення особистості зробили Н. Буринська, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Ільченко, Н. Ничкало, Н. Мойсеюк, В. Паламарчук, Г. Тарасенко та ін.

Метою статті є розкриття сутності поняття «світосприйняття» як складника багаторівневої структури світогляду.

2. Методологія та методи

Розкриття сутності поняття «світосприйняття» потребує наукового визначення поняття «світогляд» та його ґрунтовного аналізу, оскільки є складником його рівневої структури: емоційно-чуттєвої (світовідчуття), усвідомлено-чуттєвої (світосприйняття), свідомої (світорозуміння), самосвідомої (світогляд як такий) (Запорожец, Усова, 1966).

3. Результати та дискусії

У процесі своєї еволюції трактування поняття «світогляд» постійно трансформується та уточнюється, також відсутня і єдина думка щодо визначення його структурних компонентів. Звернемось до дослідження поняття «світогляд» з етимологічної точки зору, зокрема, до німецької та англійської форми слова "weltanschauung", згідно з якою воно складається з двох слів – "welt", що означає «світ, всесвіт, земна куля»; «світ, людство, люди»; «середовище» та "anschauung", яке перекладається на українську мову як «споглядання», «зорове сприйняття», «наочне, образне уявлення», «погляд, воззріння, уявлення» (Merriam Webster's Collegiate Dictionary).

Дефініції світогляду в педагогічних працях є, як правило, похідними від визначень цього феномена у філософії та психології. С. Гончаренко та Ю. Мальований вважають, що світогляд – «засіб визначення власної позиції людини стосовно всіх життєво важливих явищ і подій» (Гончаренко, Мальований, 1994: 44). Автор українського педагогічного словника С. Гончаренко висловлює подібну думку щодо розуміння наукової категорії «світогляд», трактуючи його як «світ свого

буття й діяльності, що визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому» (Гончаренко, Мальований, 1994: 299).

У педагогічній енциклопедії термін «світогляд» пояснюється як «система поглядів на дійсність, яка визначає загальну спрямованість діяльності і поведінки людини та є найвищим синтезом знань, практичного досвіду та емоційних оцінок» (Каиров, Петров, 1965: 835). М. Ашманіс трактує поняття «світогляд» з акцентом на переконання і практичну дієвість: «світогляд є формою свідомості, що визначає всю поведінку людини і шляхом переконань відображає суть сукупних суспільних відносин, в які вона включена» (Ашманіс, 1977: 34).

Згідно з уявленнями педагога А. Кузьмінського, світогляд акумулює результати всіх видів світовідношення – практичного, теоретичного, емоційно-чуттєвого, ціннісно-оцінювального (Кузьмінський, 2002: 32).

Українські вчені-філософи І. Бичко, В. Табачковський, Г. Горак також акцентують увагу на інтегративності характеру світогляду, що передбачає його структурну складність, зокрема: наявність світовідчуття (емоційно-психологічного рівня), світорозуміння (пізнавально-інтелектуального рівня) та світосприйняття (досвіду формування пізнавальних уявлень про світ).

Автори трактують поняття «світогляд» як «інтегративну цілісність знання і цінностей, розуму і чуття, інтелекту й дії, критичного сумніву і свідомої переконаності» (Бичко та інші, 1993: 17).

На думку В. Шинкарука, «світогляд є формою суспільної самосвідомості людини, до структури якої входять узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про сенс людського життя, історичну долю людства тощо, а також системою переконань, принципів та ідеалів». Усі зазначені вище складники світогляду «опосередковуються особистим досвідом суб'єкта, здобуваючи завдяки йому певне емоційне забарвлення і перетворюючись на певну персональну установку, що регулює практичну та пізнавальну діяльність людини, виражає її життєву позицію». До світогляду належить світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, а також елемент рефлексії, що виявляється найбільше в останньому. Зростаючи, людина освоює світ, різні його прояви, він стає деякою мірою «своїм», разом із цим відбувається формування світогляду. (Шинкарук, 1986: 608–609). Освоєння світу, на думку В. Шевченка, є пізнавальною діяльністю (Шевченко, 2007: 151).

На переконання українських учених-дослідників (В. Лук'янець, О. Кравченко

та ін.), світогляд є системою глибинних життєво важливих моментів для орієнтації та поведінки у світі, яка може виявлятися як інгібітором, так і каталізатором активності суб'єкта життєтворчості (Лук'янець та інші, 2004: 3).

Отже, наукова категорія «світогляд» трактується як всеохоплююче, всебічне, повне, вичерпне сприйняття, осягнення чи розуміння світу головним чином зі своєї, особливої позиції, точки зору (Merriam Webster's Collegiate Dictionary).

У контексті проблеми дослідження важливою є думка М. Савчина, який вважає, що «основи світогляду закладаються практично з моменту народження людини, а засвоєні нею моральні норми, ідеали, принципи, правила поведінки зводяться у цілісну систему, яка дає їй змогу не лише зрозуміти навколишній світ, а й відшукати своє місце в ньому, сформувати своє ставлення до нього та зміст свого життя» (Савчин та інші, 2011).

У дітей 5–8 років ще не сформовані фундаментальні основи світогляду, тому метою виховання особистості є формування основ його структурних компонентів, зокрема, світосприйняття. Одним з об'єктів вивчення педагогіки як науки, що вивчає закономірності розвитку дитини, її ставлення до навколишнього світу в процесі освіти та життєдіяльності, є світосприйняття дитини. Ймовірно, що такий розділ педагогіки може називатися педагогічною антропологією. Багатозначність поняття «світосприйняття» зумовлена тим, що зазначений термін має схожість з змістом з такими поняттями, як: менталітет, світогляд, образ світу, картина світу та ін.

Відповідно до мети нашого дослідження, пов'язаного з вивченням світосприйняття у дітей 5–8 років, необхідно врахувати різні підходи до розуміння зазначеного поняття з точки зору різних наук. Світосприйняття як педагогічна категорія за своєю суттю інтегративна, оскільки є засобом опису й осмислення особистісних, соціальних, культурно-історичних і власне освітніх феноменів, багаторівневою структурою, що відображає індивідуальне і соціально-типологічне ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу людини у варіативності форм і способів прояву цього відношення.

Як цілісний процес пізнання й осмислення світу дитиною світосприйняття може включати різноманітні етапи, періоди, напрями, що включає свідоме і несвідоме в психіці і поведінці дитини. У психологічній науці світосприйняття іноді ототожнюють з поняттям «менталітет».

Дослідник Б. Гершунський характеризує менталітет з психологічної точки зору такими поняттями: «перцептивні і когнітивні еталони»; «соціальні норми»; «ставлення до світу»; «погляди на світ»; «оцінка навколишньої дійсності»; «стереотипи свідомості»; «соціальні стереотипи»; «домінуючі мотиви»; «переконання»; «ідеали»; «інтереси»; «схильності»; «стереотипи прийняття рішень»; «поведінкові альтернативи»; «традиції», відносячи зазначені ключові категорії до сфери світосприйняття (Гершунський, 1996).

Дослідник І. Дубов, здійснюючи психологічну характеристику менталітету, також вважає менталітет співзвучним за змістом і змістовим наповненням з категорією «світосприйняття». Автор висловлює думку, що менталітет відображає специфіку психологічного життя людей, яке розкривається через систему поглядів, оцінок, норм і умонастроїв, які ґрунтуються на наявних у такому суспільстві знаннях і віруваннях і заданою разом з домінуючими потребами та архетипами колективною несвідомою ієрархією цінностей, а значить, і характерними для представників цієї спільноти переконаннями, ідеалами, схильностями, інтересами та іншими соціальними установками, що відрізняють зазначену спільність від інших (Дубов, 1993: 21). Отже, поняття «світосприйняття» та «менталітет» мають внутрішні зв'язки.

Сприйняття навколишнього середовища зумовлене психічним станом особистості та характером її діяльності в навколишньому світі. Ступінь сприйняття дитини однакових природних об'єктів чи явищ відповідає їхньому психічному стану, розвитку інтелекту, сформованим моральним і етичним нормам поведінки та діяльності в соціумі, метою якої є взаємодія особистості з навколишнім середовищем. Сприйняття навколишнього середовища як цілісності є важливим, оскільки сприяє усвідомленню дитиною її функціональної структури, яка за своїми законами впорядковує розмаїття явищ чи об'єктів.

Автор С. Тарасов, узагальнюючи результати досліджень, визначає дитяче світосприйняття як цілісність щодо стійких схем, способів поведінки, відчуття, мислення, бачення навколишнього світу, властивих окремій дитині, етнокультурним і соціокультурним групам. У дитячому світосприйнятті знаходять відображення специфічні для певного культурного або соціального середовища «механізми» соціалізації, що виражаються в переважному для тієї чи іншої групи способі сприйняття світу.

Згідно з науковою позицією С. Тарасова, «світосприйняття» дитини харак-

теризується такими рисами: інтеграцією стереотипізованих способів сприйняття природи, людини і суспільства; поєднанням компонентів перехідного (вікового) характеру; духовно-інтелектуальним змістом; динамікою, що не завжди співпадає з динамікою інтелектуального дозрівання; зв'язком з рефлексивними процесами; різним темпом; локалізацією на перетині соціокультурного, етичного, статевовікового компонентів розвитку дитини; інтеграцією природного і культурного, раціонального та емоційного, індивідуально-особистісного і соціально-типологічного (Тарасов, 2003).

Висновки

Резюмуючи зазначене вище, можемо зробити висновок, що сформовані основи гармонійного світосприйняття у дітей 5–8 років є підґрунтям для становлення світоглядних уявлень, поглядів, знань, переконань щодо навколишнього світу, які визначають місце і роль та мотивують вчинки стосовно навколишньої дійсності крізь призму ціннісних орієнтацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ашманис М.Г. Мировоззрение и условия его формирования. Рига : Зинатне. 1977. 118 с.
2. Бичко І.В., Табачковський В.Г., Горак Г.І. та ін. Філософія. Курс лекцій. Київ : Либідь. 1993. 576 с.
3. Гершунський Б.С. Менталітет і освіта. Москва : Інститут практичної психології. 1996. 144 с.
4. Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Світоглядні функції загальної середньої освіти. Педагогіка і психологія. Київ. 1994. С. 44.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь. 1997. 376 с.
6. Дубов І.Г. Феномен менталітету: психологічний аналіз. *Питання психології*. 1993. № 5. С. 21.
7. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. та ін. Світоглядні імплікації науки. Київ : ПАРА-ПАН. 2004. 408 с.
8. Педагогическая энциклопедия / Гл. ред. И.А. Каиров и Ф.Н. Петров. Москва : Сов. энциклопедия. 1965. Т. 2. С. 835.
9. Психология и педагогика игры дошкольника / Под ред. А.В. Запорожца и А.П. Усовой. Москва : Просвещение. 1966. С. 213–268.
10. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія : навчальний посібник. 2-ге вид., доповн. Київ : Академ-видав. 2011. 384 с.
11. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / за ред. Кузьмінського А.І. Черкаси : Вид-во ЧДУ ім. Б. Хмельницького. 2002. 112 с.
12. Тарасов С.В. Теоретико-методологические основы становления мировосприятия школьников в условиях современной социокультурной среды : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва : РГЕ (2003). 358 с.
13. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука 2-ге вид., доп. Київ : Голов. ред. УРЕ. 1986. 800 с.

14. Шевченко В.І. Дружба з мудрістю, або Ключові проблеми української філософії (Теоретико-методологічний коментар до курсу філософії у ВНЗ). Київ : Поліграфічний центр «Фоліант». 2007. 244 с.

15. Merriam Webster's Collegiate Dictionary on CD-ROM. Tenth Edition. Springfield, Mass. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/weltanschauung> (дата звернення: 01.08.2020).

REFERENCES

1. Ashmanis, M.G. (1977). *Mirovozzrenie i usloviya ego formirovaniya*. [Worldview and conditions for its formation]. Riga: Zinatne. 118 s.

2. Bichko, I.V., Tabachkovskiy, V.G., Gorak, G.I. ta in. (1993). *Filosofiya. Kurs lektsiy*. [Philosophy. Course of lectures]. Kyiv: LibId. 576 s.

3. Gershunskiy, B.S. (1996). *Mentalitet i osvita*. [Mentality and education]. Moskva: Institut praktichnoyi psihologiyi. 144 s.

4. Goncharenko, S.U., Malovaniy Yu.I. (1994). *Svitoglyadni funktsiyi zagalnoyi serednoyi osviti*. [Splendid functions of the home middle education]. Pedagogika i psihologiya. Kyiv. S. 44.

5. Goncharenko, S. (1997). *Ukrayinskiy pedagogichniy slovník*. [Ukrainian pedagogical vocabulary]. Kyiv: Libid. 376 s.

6. Dubov, I.G. (1993). *Fenomen mentalitetu: psihologichniy analiz*. [The phenomenon of mentality: psychological analysis]. Pitannya psihologiyi. No. 5. S. 21.

7. Luk'yanets, V.S., Kravchenko, O.M., Ozadovska L.V. ta in. (2004). *Svitoglyadni implikatsiyi nauki* [Splendid images of science]. Kyiv: PARAPAN. 408 s.

8. *Pedagogicheskaya entsiklopediya* [Pedagogical encyclopedia]. / Gl. red. I.A. Kairov i F.N. Petrov. (1965). Moskva: Sov. entsiklopediya. T. 2. S. 835.

9. *Psihologiya i pedagogika igryi doshkolnika*. [Psychology and pedagogy of a preschooler's game] / Pod red. A.V. Zaporozhtsa i A.P. Usovoy. (1966). Moskva: Prosveshchenie. S. 213–268.

10. Savchin, M.V., Vasilenko, L.P. (2011). *Vikova psihologiya : navchalniy posibnik*. [Age-dependent psychology: textbook]. 2-ge vid., dopovn. Kyiv: Akadem-vidav. 384 s.

11. *Slovník-dovidnik pedagogichnih i psihologichnih terminiv* [Dictionnaire-assistant of pedagogical and psychological terms] / za red. Kuzminskogo A.I. (2002) Cherkasi: Vid-vo ChDU Im. B. Hmel'nitskogo. 112 s.

12. Tarasov, S.V. (2003). *Teoretiko-metodologicheskie osnovni stanoveniya mirovospriyatiya shkolnikov v usloviyah sovremennoy sotsiokulturnoy sredy* [Theoretical and methodological foundations of the formation of the worldview of schoolchildren in the modern socio-cultural environment]: Dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01. Moskva: RGE. 358 s.

13. *Filosofskiy slovník*. [Philosophical vocabulary] / Za red. V.I. Shinkaruka 2. vid., dop. Kyiv: Golov. red. URE. (1986). 800 s.

14. Shevchenko, V.I. (2007). *Druzhba z mudristyu, abo Klyuchovi problemi ukrayinskoyi filosofiyi* (Teoretiko-metodologichniy komentar do kursu filosofiyi u VNZ). [Friendship with wisdom, for the key problems of Ukrainian philosophy (Theoretical and methodological commentary on the course of philosophy at the Higher Education Institution)]. Kyiv: Poligrafichniy tsentr "Foliant". 244 s.

15. Merriam Webster's Collegiate Dictionary on CD-ROM. Tenth Edition. Springfield, Mass. Retrieved from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/weltanschauung>.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2020.

The article was received 6 August 2020.